

GILBERT EDIT

Személyesség, vallomásosság, önéletrajziság és közösségtalálás Ljudmila Ulickaja írásaiban

Ljudmila Ulickajának nagyon sok olvasója van Magyarországon. Hihetetlenül népszerű. Csozáldozzik és örül kiadó, szerző, olvasáskutató. Kitüntetett figyelem övezi nálunk, aminek okaira nincs igazán válasz. Kicsit Bulgakovval is így voltunk – nem mintha az ő műveik, maradjunk most csak Bulgakovnál és Ulickajánál, a világban ne terjedtek volna el, s ne lennének világszerte ismertek, elismertek... de Magyarországon valami miatt különösen termékeny talajra hulltak, hullanak alkotásaik.

Ulickajának is érdekes a befogadás-története. Orosz szerzőként gyakran kínál extrém, időnként hátborzongató, misztikummal, irreális elemekkel teli kuriózumot. Az élet utánozta a fikciót, ha hihetünk például *A Mester és Margarita* körüli legendáknak. Évtizedekkel korábban megírt művek jelentek meg a rendszerváltás után, s azt sem tudni így mindig, ki mire hatott, s miként is ismerhettek meg megjelenésük előtt jóval az olvasók egyes műveket kéziratokból, amiket esetleg a kortársak, költőtársak memóriája tárolt addig. Ma persze nem ez a helyzet. Más miatt sajátos napjaink kortárs *külföldi* befogadás-története. Ez utóbbit a művek lefordításának és kiadásának a sorrendje határozza meg. Ha a kritikus meg is állapítja, le is szögezi, hogy az író nőnek a magyarul most megjelent műve nem a legutolsó általa írt/kiadott szöveg, a mi tudatunk mégis úgy rendezi sorba őket, ahogy nálunk egymás után következtek... Ez történt a *Szonyecska*val is, ami Ulickaja első nagysikerű műve, s a kész magyar szöveg a lefordítás után évekkel, más művei után jelent meg. A magyarul *A mi Urunk népe* címmel most napvilágot látott elbeszélések pedig korábban íródtak, mint a *Daniel Stein, tolmács* és az *Imágó*, mégis, főként felőlünk, a magyar kiadások felől nézve mintha határozott ívet rajzolnának ki, amiben a személyes megszólalás felé tolódik el a hangsúly.

Ulickaja eleinte nem használta az egyes szám első személyű elbeszélésmódot. Azt nyilatkozta, hogy úgyis látható, kitapintható, ki ő a műveiben. Nem hiszem, hogy az olvasó ezt így érzékelné. Néhány önéletrajzi momentum a háttérben ugyan mindig felismerhető volt, de viselői nem azonosították a külső személlyel, az író biográfiai énjével, minthogy a hordozók többen vannak. A szerző szétszórja ezeket az elemeket különféle, egymástól akár radikálisan különböző nőalakjaiba. Talán olyan problémakörökre gondolt, amelyek nagy erővel kerülnek elő műveiben, s feltételezi, ezeket felismerve az ő személyes ügyeinek, hitvallásának, szenvedélyének tekintjük őket. Ez egy másfajta „önéletrajziság”, más szinten érvényesül. S valóban megéltnek hat nála a sokrétű életanyag attól, hogy a szereplők sokoldalúan motiváltak, cselekedeteik társadalmilag, lélektanilag megokoltak. Arcélük, karakterük szinte tapintható.

Az autobiografikus megszólalással mindazonáltal Ulickaja sokáig vár. *A Médea és gyermekeinek* végén multikulturális családjára utaló, egyes szám első személyben fellépő, magát fel-

fedő narrátort, aki Médea örökébe lép, nincs elegendő okunk a biográfiai szerzővel azonosítani. Nem így a későbbiekben, ahol Ulickaja saját nevét is beleadja, beleírja a művekbe, és családjának, életének külső körülményeit sem változtatja meg. Megtaláljuk, néha valódi nevükön, a művek lapjain irodalmi ügynökét, ismerőseit, akiknek személyét akár névről ismerhetjük a külső valóságból. Írásai még így sem lesznek önéletrajziak, de bevonódunk a(z) (lejeune-i) önéletrajzi térbe.

Az egyes szám első személyű narráció, főként, ha valamelyest felismerhető benne a biográfiai szerző, bármilyen csábító erejű is, hogy rá, a külső szerzőre vonatkoztassuk, csalóka, de valóban nehéz ellenállni neki. (Jól ismert a mi kortárs irodalmunkból Szabó Magda és Tóth Krisztina esete, akik hasonló irodalmi játékot úznak.) A Stein-tolmácsregény áldokumentumjellegében sok a referenciális vonás, amit immanens (művön belüli) elemekkel, paratextuálisan (előszóban, utószóban) és „transzcendens” módon: alanyi megszólalással, interjúban, találkozóin hangsúlyoz is a szerző. Az nyer megerősítést ugyanis több oldalról, hogy valós személy van a háttérben, akivel Ulickaja találkozott s felkutatva életét, mi pedig ez által annak a személynek a többé-kevésbé valós történetét olvassuk. (Nem beszélve arról az elkötelezettségről, hévről, ethoszról, ami a biográfiai szerzőt a főlakkal összeköti zsidó származású keresztényként.) Maga a technika, a dokumentumok montázsszerkezete is az autobiografikusnak és referencialitásnak az érzetét erősíti. Az is elhangzik itt-ott azonban Ulickajától, hogy már erősen átfiktivizált világot tár elénk, a megjelent „dokumentumok” szövegei nem azonosak az eredeti dokumentumokéval. Az *Imágó* háttéranyaga a kulcsregényként való olvasást implikálja, a beavatott, közeli (középkorú és idősebb orosz értelmiségi) olvasó könnyedén fel is ismeri az alakokat. Éppen ez kavarta fel a kedélyeket, minthogy egyes vonások felcserélésével és az alakok értékelésével súlyos érzékenységeket sértett. Nem sikerült tehát a közelmúlt történéseiről kiegyensúlyozott képet adni, amint közép-kelet-európai félresikerült közéleti diskurzusainknak, tudományos-dokumentatív eljárásainknak és fikciós rekonstrukcióinknak sem igen szokott.

Az utóbbi, nálunk néhány hónapja megjelent könyv mintha egy összeérlelt próbálkozás lenne – bár az imént tárgyaltaknál előbb született meg. Elbeszélésfüzér ez, amit a személy, az én szétszórtságára, megragadhatatlanságára tett szerzői megállapítás keretében. Ezek a – nálunk például Tóth Krisztina tárcanovelláiból ismerős – történetformák mindazonáltal nem az egyén és a világ eltűnését, elidegenedetséget reprezentálják, éppen ellenkezőleg. A nem-én a mi(ndenki)ben érhető nyomon. Elbeszélései és azok szóttese részvét-telien képezik meg az én és a közösség, az én, a mi, az ők, az oroszok és a többiek (sőt az emberek és az állatok) viszonyrendszerét, identitáskonstrukcióját. Az egyén, az írói én és a megírt, megformált, történetbeli én-ek közti fedésben láthatóvá válik a szaggatottság és a folytonosság, az elvesző, folyton eltűnő, feloldódó, megragadhatatlan szubjektumban a mindenki énje. Zsenya-Jevgenyija részeket összekötő, azokon átívelő, néha abszolút mellékszerepben felbukkanó alakja (amivel az *Életművésznők*ben is él) az utolsó fejezetre az író úti történeteiben arcot ölt. Az író-alkot azonban nem Ljudmilának hívják. Ljudmila-Jevgenyija a Lejeune által definiált autobiografikus paktumot így nem is írhatná alá, hiszen keveredik a kereszt- és apai név. Nincs tehát teljes egyezés a biográfiai és a regénybeli én között, aki azonban elbeszélő és narrátor is a végén. A műbeli Jevgenyija alakja nem alkot maradéktalanul egész szubjektumot. *A mi Urunk népe*: a cím által megképződő csoport és az azt elbeszélő és abba tartozó, azal közösséget vállaló én közt azonban sokszoros leszármazási kapcsolat van. A nyomorultak,

szegények, kiszolgáltatottak nem különülnek el az elbeszélő(k)től. A kisemberek mindennapjaiban is megtalálja az eltérőt a konvenciótól, a normálisnak, szokásosnak, illendőnek tartottól. Egy lesz népével, mert egy közülük. S nem csak ő, mint híres író, aki ugyanúgy esendő ember, van fedésben másokkal, bárkivel, hanem ő és névrokonai is összeköttetésben állnak. Akár laza, emlékeztető kapcsolatban: nincs rá biztosíték és bizonyíték ugyanis, hogy a szerző azonos lenne minden felbukkanó Zsenyával, már csak azért sem, mert néha több azonos keresztnevű szereplő is található egy elbeszélésen belül. Népes az ő országa, már-már nincs határa: a külföldiek, az állatok, a gonosztevők, a betegek, a nyomorékok: mind-mind e nép tagjai.

Ulickaja fordulatosan, kifogyhatatlan kedvvel mesél. Kedveli és megírja a rendhagyó eseteket. Megemlíthetjük *A széplány testét* (utalás Viktor Jerofejev művére, *Az orosz széplány*, ahol is a kezdetben rendkívül attraktív lány a gyenge, furcsa, beteges, fogyatékos férfiakhoz vonzódik, s úgy is alakítja életét, hogy folyton hozzájuk megy férjhez. Ilyen annak a férfinek a története is, aki minduntalan volt felesége életében találja magát, annak egyre későbbi kapcsolataiból származó gyerekeiről gondoskodva. Kutyák, macskák s más állatok is feltűnnek a könyv lapjain, egy kutya a nővé érő fiatal lányt és az idős dámát köti össze éveken át, egy macska pedig egyre türelmesebb, toleránsabb, gondoskodóbb gazdáin is kifog.

A részvét, az összetartozás-érzés és a megélt hányattatások 20. századi történetei annak a kalandsorozatnak az őszinte megjelenítésébe váltanak át, amit az írónő-alak külföldön jár be műveivel. Külső közelítésben: ünnepelt orosz szerzőként. Ezeknek az alkalmaknak a hangsúlyozott hétköznapiságával, fantasztikus realizmusával, a körülmények esetlegességének bemutatásával, az utazás, a kommunikáció, a befogadó közeg, a közönség, az elvárások, a meghívó, a szervező személyek, intézmények közelpévé emberivé, esendővé, mindannyiunk történetévé változtatja a nagyság képzett narratíváját. Eloszlatja az illúziókat a híres orosz író külföldi szereplése körül. Hidegben gyalogolnia kell, zárkózott, merev a közönség, a találkozó után a bárban érdeklődő alkalmi beszélgetőtársai meglopják, nem találja a lakosztályban a wc-t... Olyan emberközeli útitörténetek ezek, ahol a meglepetés, az idegenség, az érthetlenség és a nem várt helyen, helyzetben hirtelen megnyilvánuló értelem, a csoda beragyogja a szorongatott létállapotot. Jevgenyijának visszaadja ellopott pénzét reggel a szállodai bárban a gyanús éjszakai ismerős. Máskor egy nagydarab fiatal négerrel táncol valahol New Orleans szélén, az amerikai vidéken egy klubban, amit megjósoltak neki évekkorábban élete lehetséges új vonulataként. A kórusban éneklő, derűs, kiegyensúlyozott, jóságos fiatalasszonyt (még a könyv elején) elhagyja lelketlen, nagyzási mániába esett papnövendék férje, de a nő hálás a sorsnak: nagyszerű társra lel később az egyik templomi restaurátorban.

Érdekfeszítő, humoros, meglepő, megható olvasmány ez a könyv, az egyes történetek önmagukban is teljes, zárt világok, de így-úgy rímelve egymásra. Közegük prózai és egyszerűsággal emelkedett, nem különül el a jelentős és a mellékes esemény. Kiderül, hogy világnézetünknek miféle fizikai komponensei lehetnek. Megtudjuk például, hogy Zsenyának miért ment el a kedve Artyektől, az úttörőtáborától, az úttörőélettől s mindattól, ami ezzel összefügg (ellentétben a híres írónővel és lányával, akikkel életútjuk időről időre összefut): a táborban ugyanis „egy hosszú deszkába nyolc lyukat vágtak, de válaszfalat nem húztak közéjük”, ez volt a budi, s egy életre kiható gyomorgörcsőt, fizikai undort okozott számára a közönségnek ez az értelmezése.

Egy nehéz, megterhelő közel-keleti éjszakai kiránduláson pedig, egy kerülő úton, ahova a turisták nem követik, Jevgenyija rájön, hogy Mózes hol s milyen formában is találhatta

meg a Sínai-hegyen a kőtábláit. Az önéletrajzi nőfigura felismerte ugyanis a mintázatot a hegy falában.

Az elbeszélő-szereplő apadhatatlan mesélőkedve, kíváncsisága, örök nyitottsága, kísérletező hajlandósága, vágya a szokatlanra, mindarra, ami nem formális, átragad környezetére, az elbeszélte személyekre, eseményekre, helyszínekre is, amelyek ebben az áttűnésben kerülnek elénk. Finoman intertextuális áthallású szövegeiben titokzatosnak, megfejtésre érdemesnek, váratlanul feltárulónak láttatik így a világ. Összeállnak függetlennek hitt szilánkok, a bajból előreláthatatlan módon ebben az elbeszéléskötetben is kiviláglik valami – nem sejtett értelem. A nyomorúság metamorfózisa a szenvedés, az alázat méltósága, a leheletnyi misztikum, a humor, a bizarr életképek derűs szemlélése és átélése által megy végbe. Például akár az állatok szentmiséjén, vagy a társbérletben eltulajdonított kiskanál esetében (amit nem kérnek vissza a tulajdonosok: a használója ugyanis már megszokta). Enyhíti a mindennemű veszteség okozta fájdalmat a zene, a művészet, a természet. Átveszik egymás kieső szerepét a családtagok, összetalálkoznak, akiknek üzenetük van egymás számára, megtetszenek egymásnak az idegenek, a nagyon különbözők, s átsegítik egymást a rossz helyzeteken.

Az én és a világ közti átjárás megvalósul, a transzcendens vigasz megnyilvánul a jelen hétköznapiságában:

„Néha utazol a metrón, körbenézel és sírva fakadsz: csupa angyali arc. Igaz, ritkán fordul elő.”

KONSZTANTYIN BATIKOV: ERDŐ